

„STUDIA I MATERIAŁY”, t. 8
*MIĘDZY OBOWIĄZKAMI, PRZYWILEJAMI
A PRAWEM RZECZYPOSPOLITEJ XVI-XVIII WIEKU
SPOŁECZEŃSTWO W OBRONIE PAŃSTWA POLSKO-LITEWSKIEGO*

Redakcja naukowa
Anna Kalinowska, Adam Perłakowski, Dariusz Rolnik, Filip Wolański

WOJSKO I OBRONNOŚĆ RZECZYPOSPOLITEJ NA SEJMIE W 1780 R.

*THE ARMY AND THE DEFENCE
OF THE POLISH-LITHUANIAN
COMMONWEALTH AT THE SEJM OF 1780*

WITOLD FILIPCZAK
ORCID: 0000-0001-5953-2480

Słowa klucze:

Stanisław August, Sejm 1780 r., Departament Wojskowy, obrady sejmowe,
obronność państwa, aukcja wojska, żołd

Witold Filipczak (Łódź)

WOJSKO I OBRONNOŚĆ RZECZYPOSPOLITEJ NA SEJMIE W 1780 R.

Emanuel Rostworowski w pracy o aukcji wojska przed Sejmem Wielkim mało miejsca poświęcił sejmowi w 1780 r., gdyż interesował się głównie okresem od 1783 r. Wspomniał, że w 1780 r. na utrzymanie Rzeczypospolitej przeszła ludwisarnia, a Kalikst Poniński zaproponował utworzenie kantonów rekrutacyjnych¹. Wskazał, że zgodnie z postanowieniem tego sejmu superaty budżetowe powinny być przeznaczane na „aukcję” kawalerii narodowej. Stronnictwo dworskie potrafiło jednak obchodzić to prawo w kolejnych latach².

Spośród „wolnych” (nieskonfederowanych) sejmów lat 1778–1782 właśnie w 1780 r. odbyła się najszersza debata w sprawach wojskowych. Jej wielowątkowość powoduje, że pominę fragmenty niezwiązane z zagadnieniem obronności państwa i aukcji wojska. Chodzi mi o:

1. Kwestię zasad uzyskiwania w Departamencie Wojskowym pomocy żołnierzy przy egzekucji wyroków sądowych, co powodowało liczne skargi³.
2. Problem finansowych aspektów działalności Szkoły Rycerskiej i kontroli sejmu w tym zakresie⁴.

¹ E. Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa 1957, s. 147.

² *Ibidem*, s. 152. O uchwale z 1780 r. w sprawie priorytetu jazdy polskiego autoramentu pisała K. Bucholc-Srogosz (*Departament Wojskowy Rady Nieustającej w latach 1775–1789 i 1793–1794*, Poznań 2007, s. 69), która zacytowała fragment ustawy w sprawie zwiększenia składu chorągwi pancernych o cztery osoby.

³ *Dyaryusz Sejmu Wolnego Ordynaryjnego Warszawskiego sześcioletniego Roku Pańskiego MDCCLXXX dnia 2 miesiąca października odprawującego się*, wyd. S. Badeni, Warszawa [1780], s. 94 i 98–99.

⁴ *Ibidem*, s. 345, 394–395 i 420–422. Zob. też: K. Mrozowska, *Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego (1765–1794)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 55.

3. Projekt pt. *Werbunek*, mający zapobiegać poczynaniom zagranicznych werbowników⁵. Inicjatywa doczekała się realizacji, w efekcie czego uznano tego rodzaju działalność na rzecz obcych mocarstw za zbrodnię stanu⁶. Ustawa miała związek z głośną sprawą procesu barona Karola Juliusa prowadzącego werbunek na rzecz Austrii (w czasie wojny o sukcesję bawarską) i aresztowaniem mjr. Dombacha pracującego na rzecz Prus (został on wypuszczony na wolność dzięki protekcji rosyjskiego ambasadora Ottona M. von Stackelberga)⁷.

Tematyka wojskowa na sejmie rozpoczętym 2 października 1780 r.⁸ pierwszy raz pojawiła się w związku z kontrolą Departamentu Wojskowego, jedynego z departamentów, który był osobno oceniany przez parlament – niezależnie od całej Rady Nieustającej⁹. Na sesji 3 października marszałek sejmu Antoni Małachowski, poseł sieradzki, powołał do „egzaminu” Departamentu 12 posłów (po czterech z prowincji), a dwa dni później podkanclerzy koronny i biskup chełmski Antoni Onufry Okęcki poinformował, że Stanisław August delegował do analogicznej funkcji 4 senatorów¹⁰.

Na sesji 14 października podkanclerzy A.O. Okęcki zaprezentował, zawarte w dziewięciu punktach, propozycje od tronu¹¹. W trzecim podniesiono problem niedostatecznych środków, którymi dysponują niektóre

⁵ *Werbunek* [drukowany projekt konstytucji], AGAD, ZP, 110, k. 51; *Dyaryusz Seymu...*, s. 311.

⁶ VL, wyd. J. Ohryzko, t. 7, Petersburg 1860, konstytucja *Werbunek*, s. 589; A. Danilczyk, *Werbunek austriacki i pruski na ziemiach Rzeczypospolitej w okresie rządów Rady Nieustającej*, w: *Społeczeństwo a wojsko*, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015, SS SN, t. 4, s. 305.

⁷ Z. Szcząska, *Sąd sejmowy w okresie rządów Rady Nieustającej. Proces barona Juliusa*, PH, t. 62, 1971, nr 3, s. 422–434; Danilczyk, *op.cit.*, s. 305.

⁸ Na temat obrad sejmu w 1780 zob. S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. 2, Londyn 1971, s. 412–434; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005, s. 143–156; W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012, s. 60–67.

⁹ Z. Szcząska, *Odpowiedzialność rządu w Polsce w latach 1775–1792*, CPH, 27, 1975, z. 1, s. 76; W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 192–193.

¹⁰ *Dyaryusz Seymu...*, s. 8 i 17. Deputację kontrolną tworzyli posłowie: sieradzki Józef Jabłkowski, łęczycki Ignacy Gomoliński, brzesko-kujawski Jakub Zygmunt Kretkowski, czerski Wojciech Moszczeński, sandomierski Romuald Walewski, chełmski Józef Komorowski, wołyński Ksawery Sapieha, lubelski Jan Placyd Kurdwanowski, brasławski Radziwiłł, upicki Michał Straszewicz, żmudzki Chlewiński i połocki Przysiecki. Senat reprezentowali: biskup inflancki Antoni Sierakowski, wojewoda pomorski Feliks Antoni Łoś, kasztelanowie: podlaski Tomasz Aleksandrowicz i brzesko-litewski Józef Bystry.

¹¹ *Propozycje od Tronu Jego Królewskiej Mci Stanom Rzeczypospolitej na Sejm 1780. zgromadzonem* [druk], AGAD, ZP, 110, k. 13–14; *Dyaryusz Seymu...*, s. 31–33; Stroynowski, *op.cit.*, s. 148; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 62–67.

starostwa grodowe na utrzymanie grodów, archiwów, więzień, więźniów i na żołnierzy grodzkich, co zmuszało do korzystania z wojska przy ściganiu przestępców¹². Z badań E. Rostworowskiego i innych historyków wiadomo, że dwór do sprawy wracał w propozycjach od tronu na kolejnych sejmach¹³. W punkcie czwartym wyrażono poparcie dla projektu Rady Nieustającej w kwestii obcych werbowników. W szóstym monarcha zalecał podjęcie uchwał na rzecz potrzeb armii przedstawionych przez Radę. Stanisław August deklarował przekazanie Rzeczypospolitej sumy 713 635 zł, wydanej przez niego na wojsko. Domagał się jednak wpisania tej ofiary do konstytucji sejmowych (jak w 1766 r.), po zaprezentowaniu szczegółowej kalkulacji wydatków przez Departament Wojskowy¹⁴.

Do dyskusji na temat obronności wrócono 20 października, kiedy kontrolerzy Departamentu zdawali relacje ze swoich czynności. Oprócz prezesa deputacji, biskupa inflanckiego Antoniego Sierakowskiego (po jego mowie rozdano tabelę obrazującą stan wojska)¹⁵, głos zabrali kolejni delegowani. Wypowiedzieli się: wojewoda pomorski Feliks Antoni Łoś, kasztelan podlaski Tomasz Aleksandrowicz, kasztelan brzesko-litewski Józef Bystry, poseł sieradzki Józef Jabłkowski oraz poseł sandomierski Romuald Walewski¹⁶. Egzaminatorzy z aprobatą mówili o działalności Departamentu, choć dostrzegali braki etatowe w armii, co wyjaśniano zbyt małymi wpływami skarbowymi (J. Jabłkowski¹⁷). J. Bystry widział możliwość zwiększenia liczby wojska przez obniżenia gaży dowódców regimentów autoramentu cudzoziemskiego do poziomu płac osób komenderujących w kawalerii narodowej¹⁸. Najobszerniejszą relację złożył

¹² Schwyte osoby niejednokrotnie wypuszczano, gdyż nie było gdzie ich umieścić i czego utrzymywać: *Propozycje od Tronu...*, AGAD, ZP, 110, k. 13 v.

¹³ E. Rostworowski omówił to zagadnienie dla sejmu w 1784 r., zob. Rostworowski, *op.cit.*, s. 161. Utworzenie milicji grodzkich pojawiło się też w królewskich propozycjach na sejm: w 1782 r., zob. Stroynowski, *op.cit.*, s. 166; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 94, i w 1786 r., zob. A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010, s. 172.

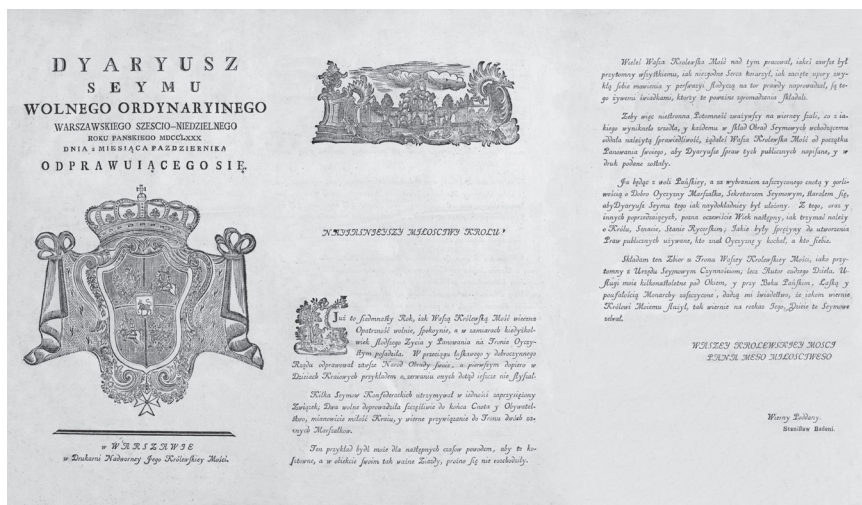
¹⁴ *Propozycje od Tronu...*, AGAD, ZP, 110, k. 13 v.–14.

¹⁵ *Dyaryusz Seymu...*, s. 85–87.

¹⁶ *Ibidem*, s. 87–94; M. Kobierecki, *Walewscy herbu Kolumna w XVII–XVIII wieku. Genealogia. Majętności. Działalność publiczna*, Łódź 2008, s. 203. Wybór R. Walewskiego na posła popierał Stanisław August, zob. Stanisław August Poniatowski do Macieja Sołtyka, b.m., 6 VI 1780 r., B Czart., 688, s. 65.

¹⁷ *Relacja o czynnościach prześw. Departamentu Wojskowego Stanom Rzeczypospolitej seymującym od... Jozefa Jabłkowskiego szambelana J.K.Mci posła woiewództwa sieradzkiego jako wyznaczonego przez stany seymujące do examinowania Departamentu Wojskowego na Seymie dnia 20 Octobra roku 1780 miana*, w: *Zbior mow roznnych w czasie Seymu szescio-niedzielnego roku 1780 mianych*, Wilno, b.d.; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 378.

¹⁸ *Dyaryusz Seymu ...*, s. 91.

1. Dyaryusz Seymu [...] Roku Panskiego MDCCLXXX Dnia 2 [...] pazdziernika odprawiającego się, Biblioteka Sejmowa w Warszawie

poseł czerski Wojciech Moszczeński, „trzymający pióro” w deputacji¹⁹. Wskazał, że w armii koronnej brakuje 312 osób (choć przez dwa lata nastąpił wzrost o 690 głów – z 11 437 do 12 127)²⁰. W wojsku litewskim służyło 4515 osób wobec etatu wynoszącego 4770. Ze względu na brak ponad 164 tys. zł, przy 2,3 mln przewidzianych rocznie na wydatki armii litewskiej, obniżono płacę w niektórych pułkach. Departament skierował do sejmu prośbę o zarządzenie tej sytuacji²¹. W. Moszczeński (wcześniej także F.A. Łoś) podniósł sprawę powiększenia funduszu dla inwalidów, by wynosił 100 tys. zł (2/3 z Korony, 1/3 z Litwy)²². Z relacji posła czerskiego wynika, że sumę wydaną przez króla Departament Wojskowy zweryfikował do wysokości ponad 701 492 zł²³, czyli o ponad 12 tys. zł mniej, niż wynikało to z propozycji od tronu. Na sesji 21 października wojewoda F.A. Łoś oddał do laski projekty nadesłane przez Departament, które nie były gotowe poprzedniego dnia, w czasie składania relacji z kontroli instytucji²⁴.

¹⁹ *Ibidem*, s. 94–102. Na temat politycznych powiązań W. Moszczeńskiego zob. W. Filipczak, *Sejmiki ziemi czerskiej 1780–1786*, PNH, r. 9, 2010, nr 1, s. 142–144.

²⁰ *Dyaryusz Seymu...*, s. 95–96.

²¹ *Ibidem*, s. 96–97.

²² *Ibidem*, s. 99. Do sprawy funduszu inwalidzkiego powrócono w 1784 w: Rostworowski, *op.cit.*, s. 143.

²³ *Dyaryusz Seymu...*, s. 100.

²⁴ *Ibidem*, s. 130.

Do dyskusji o armii wrócono 23 października w izbie poselskiej, już po rozłączeniu się izb²⁵. Wiązało się to z potrzebą udzielenia absolutorium Departamentowi. Po odczytaniu przez sekretarza sejmu projektu *Kwit dla Departamentu Wojskowego*²⁶ obszerną mowę wygłosił poseł kijowski Michał Zielonka. Podkomorzy lwowski został wybrany na sejmiku w Żytomierzu jako kandydat zaakceptowany przez regalistę, kasztelana kijowskiego Józefa Stempkowskiego²⁷. Jako dowódca dywizji ukraińsko-podolskiej był on w wojsku przełożonym brygadiera kawalerii narodowej M. Zielonki²⁸. Jednak późniejsza działalność podkomorzego lwowskiego wskazuje na jego związki z opozycją hetmańską spod znaku Franciszka Ksawerego Branickiego²⁹. Poseł zajął się sprawą pieniędzy, które zgodnie z etatem ustalonym na sejmie rozbiorowym wpływały do trzech brygad kawalerii narodowej w partii ukraińskiej wojska koronnego. W 1776 r. podczas lustracji chorągwi zastano w nich przewidziany etatem komplet, w kasie zaś 570 tys zł³⁰. Sejm z 1776 r. nie zajął się sprawą tych pieniędzy, a po obradach parlamentu w 1778 r. Departament rozdysponował wspomniane kwoty. M. Zielonki nie satysfakcjonował fakt, że sumy zostały przeznaczone na inne cele związane z armią (nagrody dla wojskowych, broń, sukno). Domagał się zwrotu pieniędzy, a gdyby sejm uznał, że decyzję w ich sprawie potwierdził kwit dla Departamentu z 1778 r., chciał rekompensaty dla poszkodowanych brygad. Poseł kijowski mówił, że Departament Wojskowy podjął wiele decyzji, które faworyzowały regimenty kosztem kawalerii narodowej. Twierdził m.in., że jej zmniejszone i gorzej opłacane jednostki zostały obciążone

²⁵ Pierwsza sesja w izbie poselskiej, po rozłączeniu się stanów sejmowych, odbyła się w poniedziałek 23 X 1780 r., *ibidem*, s. 185–186.

²⁶ *Kwit dla Departamentu Wojskowego* [druk z odręcznymi poprawkami, które zostały nanesione już po odczytaniu projektu], AGAD, ZP, 110, k. 39; *Dyaryusz Seymu...*, s. 212–213.

²⁷ W. Filipczak, *Stronnictwo regalistyczne w województwie kijowskim 1780–1782*, PNH, r. 8, 2009, nr 1, s. 85–86.

²⁸ A. Kamińska, *Stempkowski (Stępkowski) Józef Gabriel h. Suchekomnaty*, w: PSB, t. 43, Warszawa–Kraków 2004–2005, s. 387–388; T. Srogosz, *Między wojną a modernizacją. Studia z dziejów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*, Częstochowa 2016, s. 108 i 139. Komendę nad partią ukraińską i podolską J. Stempkowski objął w 1769. M. Zielonka zasłynął w czerwcu 1780 r. potyczką z rosyjskimi „jegrami”, zob. *Excerpt z raportu J. Stempkowskiego z 24 VI 1780 r.*, B Czart., 730, s. 639.

²⁹ Na sejmie w 1782 r. M. Zielonka poparł stanowisko opozycji w sprawie biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka, a w 1786 r. był przez stronnictwo hetmańskie proponowany na posła na sejmiku województwa kijowskiego w Żytomierzu, zob. Filipczak, *Stronnictwo regalistyczne...*, s. 96–97; *idem*, *Samorząd szlachecki województwa kijowskiego w połowie lat 80. XVIII wieku (1783–1785)*, WSiN, t. 10 (15), 2016, s. 78; T. Srogosz, *Walka stronnictw politycznych na sejmiku województwa kijowskiego w Żytomierzu w 1786 roku*, „Istoricznij Archiw. Naukowi studij”, t. 13, 2014, s. 162.

³⁰ *Dyaryusz Seymu...*, s. 213.

większymi obowiązkami. W kwestii tworzenia batalionów w garnizonie kamienieckim podkomorzy lwowski powołał się na ustawę z 1778 r., dającą pierwszeństwo aukcji kawalerii narodowej i nie zgadzał się na projekt kwitu dla Departamentu³¹.

Na sesji 25 października w sprawach wojska wypowiedzieli się posłowie: chełmski Wojciech Suchodolski, sochaczewski Roch Lasocki i braclawski K. Poniński. W senacie głos zabrał kasztelan biecki Franciszek Żeleński³². Pierwszy wystąpił W. Suchodolski, głośny aktywista stronnictwa hetmańskiego na Sejmie Wielkim³³. Uznał, że bezpieczeństwo krajowi może zapewnić 100-tysięczna armia, a nieco ponad 16 tys. wojska ściąga na Polskę „pośmiewisko i wzgardę”³⁴. Ponieważ instrukcja poselska zabraniała mu zgody na nowe podatki, domagał się ograniczenia wydatków cywilnych. Poseł chełmski uważał, że senatorzy, posłowie, konsyliarze, komisarze czy deputaci powinni służyć za darmo (pensji dla deputatów domagał się król w propozycjach od tronu). Miało to pozwolić na powiększenie wojska do 30 tys. W. Suchodolski proponował zrównanie pensji podskarbich nadwornych: koronnego Rocha Kossowskiego i litewskiego A. Tyzenhauza, przez zmniejszenie wynagrodzenia temu ostatniemu³⁵.

Polemikę z poglądami M. Zielonki prowadził poseł sochaczewski R. Lasocki³⁶. Za najlepszą metodę realizacji ustawy z 1778 r. w sprawie powiększenia wojska uznał politykę gospodarczą zapobiegającą wywozowi pieniędzy z kraju, co miało zwiększyć dochody państwa. Uznał, że rozdysponowanych pieniędzy nie można zwrócić, gdyż trafiły do osób zasłużonych. Proponował, by Departament podawał realną liczbę wojskowych pełniących służbę, a Komisja Skarbowa wypłacałaby należności na tej podstawie. Twierdził, że to rozwiązanie przyniesie nadwyżki skarbowe pozwalające powiększyć armię w sposób nieuciążliwy dla obywateli³⁷. K. Poniński chciał przekazać część funduszy edukacyjnych na wojsko. Postulował, by pod nadzorem Komisji Edukacji Narodowej

³¹ *Ibidem*, s. 214–216.

³² *Ibidem*, s. 230–234, 235 i 238–241.

³³ M. Podgórzak, *Suchodolski Wojciech Walerian h. Janina*, w: PSB, t. 45, Warszawa–Kraków 2007–2008, s. 304–309.

³⁴ *Mowa... Wojciecha Suchodolskiego posła z ziemi chełmskiej dnia 25 października 1780 roku miana*, w: *Zbior mow...; Dyaryusz Seymu...*, s. 230.

³⁵ Fragment o pensji podskarbiego znajduje się w drukowanym diariuszu: *Mowa... Wojciecha Suchodolskiego; Dyaryusz Seymu...*, s. 230–231; Podgórzak, *op.cit.*, s. 304.

³⁶ W. Szczygielski, *Lasocki Roch h. Dołęga (1741–1791)*, w: PSB, t. 16, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 546; W. Filipczak, *Aktywność sejmikowa regalistów w województwie rawskim w latach 1780–1786*, „Rocznik Łódzki”, t. 57, 2010, s. 17–18.

³⁷ *Dyaryusz Seymu...*, s. 231–234.

pracowali zakonnicy zamiast płatnych, świeckich nauczycieli. Do utrzymania szkół mieli dołożyć się opaci, na których ciążył obowiązek odbywania poselstw zagranicznych³⁸. Dzięki zakonnikom Komisja powinna ograniczyć wydatki z 1,5 mln zł do 0,9 mln zł na utrzymanie szkół w większych miastach i subalternów oraz 0,2 mln. zł na inne wydatki. Zaoszczędzone 0,4 mln zł K. Poniński chciał przeznaczyć na wojsko. Podał do laski projekt w tej sprawie³⁹.

W izbie senatorskiej kasztelan biecki F. Żeleński mówił o zasługach Stanisława Augusta, który mimo zmniejszonych dochodów czynił ofiarę na opatrzenie arsenałów i powiększenie sił krajowych. Zaproponował, by przejąć na skarb propinację miasta Warszawy, zwiększyć obciążenie królewszczyzn i zaapelować do biskupów o podniesienie wpłat z tytułu *subsidiium charitativum*. Chciał też wprowadzić, wzorem Francji, podatek od skór. Kasztelan biecki uznał, że obecny sejm nie powinien dysponować nadwyżkami skarbowymi, gdyż sejm z 1778 r. przeznaczył je na polepszenie stanu wojska. Było to określenie, które dopuszczało inne wydatki niż powiększenie kawalerii narodowej⁴⁰.

Na sesji 26 października, po odczytaniu skarg na Departament Wojskowy⁴¹, wypowiedali się w sprawach militarnych posłowie (oprócz marszałka): kijowski M. Zielonka, kijowski T. Kozłowski, podolski Michał Skrzetuski, wieluński Franciszek Stadnicki, czerski W. Moszczeński, wołkowyski Olędzki, krakowski Józef Ankwicz, kijowski Kajetan Giżycki, chełmski W. Suchodolski, ciechanowski Kazimierz Szydłowski, krakowski Michał Walewski i lubelski Józef Głuski⁴². Pominąłem wystąpienia posłów: lidzkiego Józefa Narbutta i wołkowyskiego Jana Bychowca, którzy polemizując z K. Ponińskim, podnosili potrzebę utrzymania na koszt państwa konwiktów dla ubogiej szlachty, a także posła chełmskiego Józefa Komorowskiego, który domagał się, by komisja likwidująca długi Rzeczypospolitej nie pobierała opłat od sum należnych wojsku⁴³. Inaczej niż M. Zielonka, generał major T. Kozłowski, poseł kijowski, pozytywnie ocenił działalność Departamentu Wojskowego. Podkreślał,

³⁸ *Ibidem*, s. 235; Z. Zielińska, *Poniński Kalikst h. Łodzian (1753–1817)*, w: PSB, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 539.

³⁹ *Dyaryusz Seymu...*, s. 235. Według korespondenta z Warszawy mowa K. Ponińskiego została wygłoszona 26 X, ale nie wydaje się to prawdopodobne, zob. *Doniesienie z Warszawy z 28 X 1780*, ANK, APodh., XI 3/39.

⁴⁰ *Dyaryusz Seymu...*, s. 240. Zob. też: R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 218–219 i 255–256.

⁴¹ *Dyaryusz Seymu...*, s. 243–244.

⁴² *Ibidem*, s. 244–253; *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 49 v.–50 v.

⁴³ *Dyaryusz Seymu...*, s. 244–248 i 264.

że widział w jego decyzjach nie tylko dbałość o stan wojska, lecz również o korzyści dla kraju. Wymieniał m.in. zwalczanie hajdamaków, ochronę przed „powietrzem” (epidemia dżumy) czy zabezpieczanie dochodów skarbowych⁴⁴. Jednak i on, mówiąc o realizacji ustawy z 1778 r., zwracał uwagę na obowiązek powiększenia wojska w „gemejnach, towarzystwie i pocztach kawalerii narodowej”. Zarządzanie nadwyżkami skarbowymi T. Kozłowski chciał przekazać królowi i Radzie Nieustającej. Poseł domagał się uchwalenia „kwitu” dla Departamentu⁴⁵.

Do głosu W. Suchodolskiego odniósł się poseł podolski M. Skrzetuski, starosta mogilnicki. Podał w wątpliwość zasadność wywodów posła chełmskiego w sprawie podniesienia stanu wojska do 30 tys. Skoro utrzymanie 16 tys. kosztowało przeszło 8 mln zł, uzyskanie wspomnianej liczby wymagałoby niemal dwa razy większych sum. Uchylenie pensji cywilnych da wojsku niewiele, należałoby więc wprowadzić nowe, uciążliwe podatki⁴⁶. M. Skrzetuski za trudną do przyjęcia uznał propozycję K. Ponińskiego związaną z przeznaczeniem na armię części funduszy edukacyjnych. Poseł podolski stwierdził, że najpierw należy ustalić sposób finansowania wojska, a dopiero później je powiększać. Domagał się, by Suchodolski podał „niezawodne” środki, jeśli nie na aukcję wojska do 30 tys. to przynajmniej „do kompletowania regiméntów i kawalerii narodowej”. Domagał się też, by pensje oficerów polskiej jazdy w Koronie były zrównane z obowiązującymi w wojsku litewskim⁴⁷.

W odmiennym tonie wypowiedział się inny regalista, poseł wieluński F. Stadnicki⁴⁸. Stwierdził, że choć w instrukcji nakazano mu nie pozwalać na podatki, wynikało to z obaw o nowe pensje i gratyfikacje dla osób cywilnych. Był przekonany, że obywatele nie pożąłują pieniędzy na powiększenie armii⁴⁹. Do polemiki z poglądami M. Zielonki powrócił poseł wołkowyski Olędzki, pisarz wojskowy litewski (zasiadający w Departamencie). Spostrzegł, że pieniądze, o których mówił poseł kijowski,

⁴⁴ *Ibidem*, s. 246. W latach 1780–1781 ziemie Rzeczypospolitej dotknęła epidemia dżumy. Na temat działań władz państwowych mających na celu jej zwalczanie zob. Srogosz, *Między wojną...*, s. 228–234.

⁴⁵ *Dyaryusz Seymu...*, s. 247; *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 49 v.

⁴⁶ *Mowa... Michała Skrzetuskiego starosty mogilnickiego, posła województwa podolskiego na Seymie ordynaryjnym miana 26 Października roku 1780*, w: *Zbiór mow...*; *Dyaryusz Seymu...*, s. 248; *Doniesienie z Warszawy z 28 X 1780*, ANK, APodh. XI 3/39.

⁴⁷ *Mowa... Michała Skrzetuskiego... 26 X 1780...*; *Dyaryusz Seymu...*, s. 249.

⁴⁸ D. Dukwicz, *Stadnicki Franciszek h. Szreniawa (1742–1810)*, w: PSB, t. 41, Warszawa–Kra-ków 2002, s. 384; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 391–393.

⁴⁹ *Dyaryusz Seymu...*, s. 249–250; Dukwicz, *op.cit.*, s. 384; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 418. F. Stadnicki podał też projekt do laski marszałkowskiej, który dotyczył prywatnej skargi na Departament Wojskowy: *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 50.

pochodziły z „wakantów” (różnicy między etatem a stanem faktycznym). Przeznaczono je na ważne potrzeby wojska i nie daje to podstaw do krytyki Departamentu, który należy zakwitować⁵⁰.

Wśród posłów, także regalistów, pojawiały się wciąż głosy świadczące o krytycznym stosunku do Departamentu. Poseł krakowski J. Ankwicz mówił o krzywdzie brygad kawalerii narodowej i podał projekt w tej sprawie⁵¹. Poseł kijowski K. Giżycki, związany z dworem, choć utrzymywał kontakty z Potockimi (Ignacym i S. Szczęsnym)⁵², domagał się, by w awansach wojskowych Polacy mieli pierwszeństwo przed cudzoziemcami⁵³.

Kontrofensywa regalistów na sesji z 26 października nie pozostała bez wpływu na opozycję. W. Suchodolski, idąc po linii wywodów F. Stadnickiego, twierdził, że szlachta jest gotowa zgodzić się na nowe podatki, jeśli będzie miała pewność, że nie pójdą na wydatki cywilne. Uznał, że można otrzymać do 1 mln zł „zysku”, jeśli „skasowany będzie” sześćioletni kontrakt na arenę tabaki zawarty przez Komisję Skarbu Koronnego⁵⁴. Próba osiągnięcia przez marszałka A. Małachowskiego zgody posłów na absolutorium dla Departamentu początkowo zakończyła się niepowodzeniem. Sprzeciw zgłosił jednak, ze względu na „pokrzywdzenie” kawalerii narodowej, reprezentant regalistycznego zwyczle Mazowsza, chorąży i poseł ciechanowski K. Szydłowski (czołowa postać na sejmikach tej ziemi)⁵⁵. Opozycjonista W. Suchodolski stwierdził zaś, że nie „tamuje kwitu”, lecz domaga się, by podano do laski

⁵⁰ *Dyaryusz Seymu...*, s. 251–252.

⁵¹ *Ibidem*, s. 252. O związkach J. Ankwicza z stronnictwem dworskim świadczy to, że na sejmiku deputackim w Proszowicach 15 lipca 1781, na którym kasztelaniec sądecki złożył relację z sejmu, wojewoda krakowski Stanisław Dembiński, lider miejscowych regalistów, skłonił go do podjęcia się funkcji deputata: Stanisław Dembiński do Stanisława Augusta Poniatowskiego, Proszowice, 15 VII 1781 r., B Czart. 661, s. 59; *Laudum sejmiku w Proszowicach*, 15 VII 1781 r., ANK, CCR, 212, s. 1618. Zob. też: Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 33.

⁵² K. Giżycki do I. Potockiego z 24 VIII 1780 r., AGAD, APPot., 279a/101, s. 1–2; S.S. Potocki do Stanisława Augusta Poniatowskiego 25 VI 1783 r., B Czart., 683, s. 409; W. Filipczak, *Stronnictwo regalistyczne...*, s. 86 i 99–100.

⁵³ *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 50; *Dyaryusz Seymu...*, s. 252.

⁵⁴ *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 50–50 v.; *Dyaryusz Seymu...*, s. 252. Trudno powiedzieć, co miał na myśli W. Suchodolski, skoro czysta „proweniencja tabaczna” za rok 1779/1780 wynosiła ponad 1,032 mln zł, zob. Rybarski, *op.cit.*, s. 147–148.

⁵⁵ *Dyaryusz Seymu...*, s. 253. Na temat wpływów dworu w województwie mazowieckim zob. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, cz. 2, PH, 51, 1960, z. 2, s. 350–351; Filipczak, *Sejm 1778...*, s. 69–74. Chorąży ciechanowski K. Szydłowski był aktywnym działaczem sejmikowym w ziemi ciechanowskiej, m.in. zagajał sejmiki przedsejmowe w 1778 r. (był wówczas także wybranym posłem) i w 1780 r.: *Laudum sejmiku w Ciechanowie z 17 VIII 1778*, AGAD, CGRO, 67, k. 277; *Laudum sejmiku w Ciechanowie z 21 VIII 1780*, AGAD, CGRO, 75, k. 148 (odpisy: BN PAU i PAN, TPaw., 8318, k. 337, 341).

projekt w sprawie sum należnych kawalerii narodowej. Ostatecznie opo-
nenci w izbie poselskiej, pod wpływem perswazji A. Małachowskiego,
zrezygnowali ze sprzeciwu i sejm uchwalił absolutorium dla Departamen-
tu⁵⁶. O potrzebie aukcji wojska mówił jeszcze poseł i podsędek lub-
elski J. Głuski, jednak – inaczej niż poprzednicy – podniósł potrzebę
płacenia pensji także urzędnikom cywilnym⁵⁷.

Na przebieg debat o wojsku duży wpływ miało odczytanie 30 paździer-
nika projektów Rady Nieustającej: *Werbunku, Dekretów executionis*⁵⁸ i naj-
ważniejszego – *Wojska*. Król ofiarował Rzeczypospolitej sumę 701 491 zł
wydatkowaną w latach 1766–1778 na fortecę kamieniecką, arsenał war-
szawski i ludwisarnię. W projekcie stwierdzono, że król z Departamen-
tem przeznaczył superaty skarbowe nie tylko na „polepszenie stanu woj-
ska aktualnego”, ale także na „erygowanie” 200 gemejnów w garnizonie
kamienieckim. Z przyszłych nadwyżek skarbów Obojga Narodów pla-
nowano uformować w Kamieńcu (do następnego sejm) garnizon zło-
żony z dwóch 700-osobowych batalionów, wliczając w to wspomnianych
200 żołnierzy, co miało kosztować 349 860 zł. Garnizon powinien pod-
legać bezpośrednio Departamentowi. Pozostałe nadwyżki skarbowe
chciano przeznaczać na wydatki zgodnie z konstytucją z 1778 r., a także
na „ekspensa potoczne wojskowe”, które nie mogły jednak przekroczyć
30 tys. zł⁵⁹. W projekcie planowano zrównać płace oficerów kawalerii
narodowej w Koronie z obowiązującymi na Litwie oraz podnieść pensje
w niektórych korpusach wojska litewskiego do poziomu ich koronnych
odpowiedników. W każdej dywizji litewskiej chciano powołać (jeśli po-
zwolą na to dochody skarbu litewskiego) po adiutancie z płacą 1,8 tys. zł
rocznie. Ponadto zwiększyć do 100 tys zł rocznie wydatki na kasę inwa-
lidów dla wojska, na którą płacić powinny oba skarby (1/3 litewski), prze-
jąć koszty utrzymania ludwisarni przez Rzeczpospolitą, która miała na
ten cel łożyć 30 tys. zł; takie samo rozwiązanie proponowano w stosun-
ku do fabryki broni ręcznej dla wojska koronnego. Wreszcie powołać po
adiutancie, w randze majora, w czterech brygadach kawalerii narodowej

⁵⁶ Kwit dla Departamentu Wojskowego (drukowany projekt ustawy z adnotacją „unanimitate ugodzony” oraz z podpisami marszałka sejm, marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego i delegowanych do konstytucji z senatu), AGAD, APPot., 313, t. 10, k. 233; *Diariusz Sejmu ordynaryjnego za laski jw. Małachowskiego sekr. w. kor. w Warszawie 28 bris 1780 zaczętego*, AGAD, ZP, 125, k. 336; *Dyaryusz Seymu...*, s. 253.

⁵⁷ *Diariusz sejm 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 50 v.; *Dyaryusz Seymu...*, s. 253. Na temat aktywności parlamentarnej J. Głuskiego zob. Filipczak, *Sejm 1778...*, s. 80–81; W. Bednaruk, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011, s. 144–145.

⁵⁸ *Werbunek i Dekreta executionis* [druki], AGAD, ZP, 110, k. 51, 91–94; *Dyaryusz Seymu...*, s. 311 i 314–317.

⁵⁹ *Wojsko* [druk], AGAD, ZP, 110, k. 46–46 v.; *Dyaryusz Seymu...*, s. 311.

w Koronie i w dwóch na Litwie (w celu ujednolicenia musztry) oraz wynagrodzić zasługi regenta wojsk koronnych Wilczyńskiego i jeszcze dwóch osób⁶⁰.

Znajdujące się w projekcie dyspozycje dotyczące przeznaczenia nadwyżek oznaczały, że ograniczenia przewidziane ustawą z 1778 r. stawały się fikcją. Chciano powołać wiele nowych stanowisk oficerskich, co było polityką Stanisława Augusta, który za pomocą kierowanej przez generała Jana Komarzewskiego królewskiej Kancelarii Wojskowej poszerzał zakres władzy rozdawniczej. Dwór nie zamierzał realizować aukcji wojska w gemejnach i priorytetu kawalerii narodowej⁶¹. Nie umknęło to uwadze sejmujących. Dyskusja na sesjach 31 października oraz 2 i 3 listopada dotyczyła przede wszystkim kształtu wspomnianego projektu. Pojawiały się też inne wątki, jak anonsowany przez posła kaliskiego Adama Moszczeńskiego na sesji 31 października⁶², a odczytany 2 listopada projekt wystawienia przez Szczęsnego Potockiego regimentu na swój koszt. W zamian proponowano przekształcenie dóbr humańskich w ordynację i zapewnienie ordynatom kontroli nad regimentem⁶³. Na sesji 3 listopada K. Poniński rekomendował izbie projekt zastąpienia dotychczasowego werbunku przez system kantonów. Przy współudziale komisarzy wojewódzkich należało wyłonić 1 z 50 gospodarzy na dwumiesięczną służbę wojskową⁶⁴.

Debatę nad obronnością 31 października rozpoczął szambelan Jan Zaremba, poseł poznański, który domagał się przeznaczenia pozostałego czasu obrad w izbie poselskiej na potrzeby kraju, zwłaszcza powiększenia armii i podwyższenia płacy pełniącym służbę⁶⁵. W tym dniu na

⁶⁰ *Wojsko* [druk], AGAD, ZP, 110, k. 46 v.–47; *Dyaryusz Seymu...*, s. 312.

⁶¹ Rostworowski, *Sprawa aukcji...*, s. 136–137 i 157–158. Zob. też: Bucholc-Srogosz, *op.cit.*, s. 53–55.

⁶² Z diariuszy wynika, że A. Moszczeński wystąpił 31 X, choć w drukowanej mowie znajduje się data 2 XI: *Głos ... Adama Moszczeńskiego szambelana J.K.Mci, posła kaliskiego, dnia 2 Novembra roku 1780 w izbie poselskiej miany*, w: *Zbior mow...*; *Dyaryusz Seymu...*, s. 339–341; *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 60 v.–61; E. Rostworowski, *Moszczeński Adam h. Nałęcz (1742–1823)*, w: PSB, t. 22, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 87; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 312.

⁶³ *Wystawienie nowego regimentu na usługę Rzeczy Pospolitej przez ur. Potockiego, starostę bełskiego* [druk], AGAD, ZP, 110, k. 48; *Dyaryusz Seymu...*, s. 378–379; Rostworowski, *Moszczeński Adam...*, s. 87. Intencje Szczęsnego Potockiego związane z projektem wystawienia regimentu były znane obserwatorom wydarzeń przynajmniej na 10 dni przed pierwszym wystąpieniem A. Moszczeńskiego, zob. *Doniesienie z Warszawy z 21 X 1780*, ANK, APodh. XI 3/39.

⁶⁴ *Dyaryusz Seymu...*, s. 384; Rostworowski, *Sprawa aukcji...*, s. 147.

⁶⁵ *Dyaryusz Seymu...*, s. 332; *Mowa... Jana Zaremby szambelana J.K.Mci posła z województwa poznańskiego na sesji seymowej 30. października 1780 roku w izbie poselskiej miana*, w: *Zbior mow...* W rzeczywistości mowę wygłoszono 31 X 1780 r.

temat wojska wypowiadali się także posłowie: braclawski Leonard Worcell, piński Franciszek Ksawery Chomiński, kaliski A. Moszczeński i podolski Ignacy Witosławski. L. Worcell ubolewał nad militarną bezsilnością Polski, której nie stać nawet na wystawienie armii liczącej 30 tys., na co zgodziły się państwa zaborcze po pierwszym rozbiórze. Twierdził, że za ten stan rzeczy odpowiada „niedostateczność w nas obywatelstwa, skąpienie majątków w najgwałtowniejszym razie”, co wywołuje obojętność w obliczu grożącego Polsce upadku. Podkreślał, że kraj jest bezbronny wobec sąsiadów, o których pozycji decyduje liczba „ludzi w sztuce wojennej ćwiczonych”⁶⁶. Brygadier F.K. Chomiński, związany z hetmanem Michałem Kazimierzem Ogińskim, gotowy jednak do współpracy z dworem⁶⁷, wskazał na zaległości w płacy dla wojska, które mogły wynikać z problemów skarbu Wielkiego Księstwa⁶⁸. Stały się one jedną z przyczyn upadku (jeszcze przed obradami sejmu) podskarbiego nadwornego Antoniego Tyzenhauza, dotychczasowego lidera litewskich regalistów⁶⁹. Oboźny polny koronny I. Witosławski, związany z komendantem Szkoły Rycerskiej Adamem K. Czartoryskim, wystąpił w sprawie potrzeb finansowych Korpusu Kadetów⁷⁰.

Na sesji 2 listopada tematykę militarną przywołał poseł wołkowyski Olędzki, regalista, który domagał się podjęcia decyzji w sprawie projektu wojskowego⁷¹. Opozycjonista I. Witosławski za oczywistą uznał „potrzebę pomnożenia znacznego wojska”. Poseł podolski akcentował znaczenie aukcji kawalerii narodowej „już dla pożytku stąd krajowego, już dla łatwiejszego szlachty pomieszczenia”. Oboźny koronny popierał postulat koekwacji płacy oficerów obojga narodów⁷². W czasie tej sesji sekretarz sejmowy Stanisław Badeni odczytał ponownie projekt pt. *Wojsko*. Spotkał się on ze sprzeciwem M. Zielonki, który wskazał na jego sprzeczność z konstytucją z 1778 r. w sprawie zwiększenia kawalerii

⁶⁶ *Dyaryusz Seymu...*, s. 332–333.

⁶⁷ W. Konopczyński, *Chomiński Franciszek Ksawery h. Lis (†1809)*, w: PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 416.

⁶⁸ *Dyaryusz Seymu...*, s. 338–339.

⁶⁹ Kościałkowski, *op.cit.*, t. 2, s. 377–434.

⁷⁰ *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 61 v.; *Dyaryusz Seymu...*, s. 341–342. Na temat związków I. Witosławskiego z ks. Adamem zob. *Augustyn Deboli do Stanisława Augusta 5 XII 1780 r.*, w: *Korespondencja polityczna Stanisława Augusta. Augustyn Deboli 1780*, oprac. E. Zielińska, A. Danilczyk, Warszawa 2012, s. 284. Zob. A. Stroynowski, *Cele i skutki rozdzielenia sejmiku podolskiego w 1786 roku*, WSiN, t. 8 (13), 2015, s. 104.

⁷¹ *Dyaryusz Seymu...*, s. 358.

⁷² *Ibidem*, s. 365–366; *Mowa... Witosławskiego oboznego polnego kor. posła województwa podolskiego dnia 31 octobris 1780 roku przy podaniu projektu wojskowego miana*, w: *Zbiór mow...*

narodowej⁷³. Poseł czerski Andrzej Mokronowski, wpływowy regalista, zarzucał M. Zielonce, że krytykował projekt w interesie wojska, a nie przedstawił własnej propozycji⁷⁴. Wobec braku zgody poseł wileński L. Tyszkiewicz, związany z królem, zaproponował pozostawienie projektu w deliberacji do kolejnej sesji⁷⁵.

Obszerną mowę w sprawach wojskowych wygłosił 2 listopada poseł poznański Aleksander Mycielski. Wskazał na zmiany w ówczesnych armiach, które spowodowały, że męstwo i szczęście musiały ustąpić „sztuce i przemysłowi”. Poseł poznański podkreślił znaczenie dla wojska wydatków poczynionych przez króla i sugerował, by Rzeczpospolita znalazła fundusz na kontynuowanie tych działań. Poparł także propozycję dotyczącą zrównania płacy oficerom kawalerii koronnej i litewskiej, choć był przeciwny powiększaniu liczby „przełożonych”⁷⁶. Generał major A. Mycielski zajął się sprawą przesunięć kadrowych między jednostkami polowymi a twierdzą kamieniecką (gdzie chciał przenieść starych i zasłużonych żołnierzy). Odmłodzenie regimentów polowych miało sprzyjać awansowi młodzieży szlacheckiej. Poseł poznański opowiedział się za wprowadzeniem rekrutacji do wojska na podstawie systemu kantonalnego oraz za powiększeniem funduszu inwalidów. A. Mycielski podkreślił, że Rada Nieustająca i jej Departament Wojskowy są instytucjami mogącymi najskuteczniej zająć się potrzebami armii, dlatego też należy poprzeć ich propozycje. Poseł poznański zajął wyraźnie regalistyczne stanowisko⁷⁷. W tym samym dniu uchwalono, wspomniany wcześniej, projekt *Werbunek*⁷⁸.

Sesja z 3 listopada zaczęła się z pięciogodzinnym opóźnieniem (ok. godz. 15.00), co było konsekwencją prac marszałka sejmu nad poprawą projektu *Wojsko*, który odczytano⁷⁹. Pod presją opinii szlacheckiej dwór wprowadził do niego kilka zmian. Zabrakło fragmentu dotyczącego powołania w Kamieńcu dwóch batalionów, ale potwierdzono dokonane przed sejmem w 1780 r. „erygowanie dwóchset gemejnów w garnizonie fortecy Kamieńca”. W projekcie zaznaczono, że do kolejnego sejmu z superat

⁷³ *Dyaryusz Seymu...*, s. 366.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 370. Na temat politycznej roli A. Mokronowskiego, który w 1781 r. otrzymał urząd wojewody mazowieckiego, zob. Filipczak, *Sejmiki ziemi czerskiej...*, s. 141.

⁷⁵ *Dyaryusz Seymu...*, s. 369–370. O roli L. Tyszkiewicza w stronnictwie dworskim zob. W. Filipczak, *Anna z Pocijów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015, s. 415–422.

⁷⁶ *Dyaryusz Seymu...*, s. 366–368.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 368–369; H. Wereszycka, *Mycielski Aleksander h. Dołęga (1723–1818)*, w: PSB, t. 22, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 327; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 311–312.

⁷⁸ *Dyaryusz Seymu...*, s. 376–377.

⁷⁹ *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 66 v.–67; *Dyaryusz Seymu...*, s. 380–381.

skarbowych „każdą chorągiew pancerną po cztery głowy, a garnizon kamieniecki do dwóchset gemejnow w Radzie in pleno powiększemy”⁸⁰. Zamiast powołania adiutantów w brygadach kawalerii narodowej chciano powierzyć jednemu z poruczników „powinność majorowską dla utrzymania wewnętrznej służby”, przy dodaniu 1,5 tys. zł do ich gaży. Pominięto ostatni punkt projektu (nagrody dla zasłużonych urzędników wojskowych), ale zastrzeżono, że pieniądze z „wakantów” mają być asygnowane „szczególnie na potrzeby tychże brygad”⁸¹ (kawalerii narodowej).

W końcowej części sesji z 3 listopada odczytane zostały także: promowany przez K. Ponińskiego projekt *Ustanowienie kantonu* oraz propozycja w sprawie Szkoły Rycerskiej⁸². W dyskusji prowadzonej w tym dniu na tematy związane z wojskiem głos zabrało, nie licząc marszałka sejmu, 11 posłów (w tym czterech wypowiadało się o Korpusie Kadetów)⁸³. Z obszerną mową wystąpił regalistyczny poseł wieluński August Miączyński. Starosta krzepicki proponował m.in. podniesienie liczebności chorągwi w regimentach połowych z 57 do 80. Uznał to za lepsze rozwiązanie niż tworzenie dwóch nowych batalionów, które potrzebować będą kilkudziesięciu oficerów. Poseł wieluński proponował oszczędności na: nieczynnych urzędach wojskowych, części gaż oficerskich („sztab kapitanów” w regimentach), a także zniesieniu stanowisk szefów w regimentach. Przy jednoczesnych zmianach finansowych i organizacyjnych w kawalerii narodowej mogło to zwiększyć jej liczebność o 1152 osoby⁸⁴.

Poseł czernihowski Michał Czacki poparł pogląd, że lepiej powiększać o gemejnow istniejące jednostki, niż formować nowe. W odmiennym duchu wypowiedział się z kolei poseł sandomierski Gabriel Popiel (zapewne regalista), sędzia grodzki nowomiejski, który wskazywał na potrzebę wzmocnienia piechoty, a w sprawie kawalerii narodowej popierał rozwiązania proponowane w projekcie Departamentu⁸⁵. Związany ze stronnictwem dworskim

⁸⁰ *Ibidem*, s. 381.

⁸¹ *Ibidem*, s. 381–382.

⁸² *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 67–67 v.; *Dyaryusz Seymu...*, s. 384, 388 i 394; Zielińska, *op.cit.*, s. 539. W projekcie *Ustanowienie kantonu* zakładano, że jeden kantonista (w wieku do 30 lat) powinien być wybierany: „od 50 gospodarza”. W wypadku dezercji lub śmierci żołnierza komendant regimentu informował o tym, wyznaczonego na sejmiku, komisarza wojewódzkiego. Ten zaś, zgodnie z porządkiem ustalonym na pierwszym po sejmie sejmiku: „palet wyda do wsi, na którą kolej przypadnie wydać kantonistę”. Zakazywano wojskowym prowadzenia werbunku we wsiach i miastach.

⁸³ *Dyaryusz Seymu...*, s. 382–395. Na temat Szkoły Rycerskiej wypowiadali się posłowie: krakowski Szymon Darowski, czerski W. Moszczeński, łomżyński F. Drewnowski i gnieźnieński Celestyn Sokolnicki.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 385–387; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 418.

⁸⁵ *Dyaryusz Seymu...*, s. 388. Zob. *Laudum sejmiku w Opatowie*, 21 VIII 1780 r., BN PAU i PAN, TPaw., 8341, s. 1013.

poseł poznański Antoni Prusimski, starosta nieszczewicki, był przeciwny podniesieniu płacy oficerom narodowej jazdy w Koronie, a za środki przewidziane na ten cel chciał powiększyć liczbę pocztowych i gemejnów⁸⁶. Odmienne stanowisko zajął poseł gnieźnieński Celestyn Sokolnicki (także regalista), jego kolega sejmikowy. Uznał bowiem, że sprawiedliwość wymaga wyrównania pensji oficerów w Koronie i na Litwie. Domagał się też powiększenia o 12 gemejnów chorągwi kawalerii narodowej⁸⁷. Tradycyjny pogląd na problematykę wojskowo-skarbową zaprezentował skarbnik urzędowski Jakub Janiszewski, poseł lubelski. Aukcję armii chciał oprzeć na redukcji wydatków cywilnych lub zwiększeniu obciążeń innych grup społecznych⁸⁸. Opozycyjnie zabrzmiał głos posła wołyńskiego Michała Lubomirskiego, który uznawał 100 tys. zł na kasę inwalidów za sumę zbyt wysoką oraz kwestionował potrzebę dalszych wydatków na ludwisarnię i fabrykę broni ręcznej⁸⁹.

Debatę o obronności kontynuowano 5 listopada 1780 r. Odczytano ponownie projekt *Wojsko*. Doszło do sporów proceduralnych dotyczących trybu podejmowania decyzji w tej sprawie. Poseł i cześnik mielnicki Ignacy Kuczyński twierdził, że projekt zawiera materię stanu (konieczność jednomyślnej decyzji), a regaliści domagali się przystąpienia do głosowania⁹⁰ (na czoło wysunął się poseł i sędzia ziemski dobrzyński Damazy Mioduski⁹¹). Na uwagę zasługuje wystąpienie szambelana i posła wyszogrodzkiego Cypriana Nakwaskiego, który wzywał do głębszych reform wojskowo-skarbowych (aukcji wojska do 50 tys.), niezbędnych do zapewnienia krajowi bezpieczeństwa zewnętrznego⁹².

⁸⁶ *Dyaryusz Seymu...*, s. 391–392; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 312.

⁸⁷ *Dyaryusz Seymu...*, s. 392; Z. Chodyła, *Sokolnicki Celestyn Wojciech Caliopus h. Nowina III (1752–1819)*, w: PSB, t. 40, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000–2001, s. 61.

⁸⁸ *Dyaryusz Seymu...*, s. 388–391; *Głos... Janiszewskiego skarbnika urzędowskiego posła z województwa lubelskiego dnia 2 novembris 1780. roku miany*, w: *Zbior mow... Z diariusza drukowanego wynika, że mowa została wygłoszona 3 XI 1780 r.* Zob. też: *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 67 v.

⁸⁹ *Dyaryusz Seymu...*, s. 384; *Diariusz Sejmu 1780 r.*, BN PAU i PAN, 661, k. 67 v.

⁹⁰ *Dyaryusz Seymu...*, s. 400–402. Oprócz marszałka głos zabierali posłowie: mielnicki I. Kuczyński, dobrzyński D. Mioduski, warszawski Szydłowski, grodzieński Ignacy Daszkiewicz, poznański Kazimierz Bolesz, braclawski K. Poniński, krakowski Michał Walewski, wyszogrodzki Cyprian Nakwaski. Na temat cześnika mielnickiego zob. W. Szczygielski, *Kuczyński Ignacy h. Ślepowron (ok. 1738–po 1803)*, w: PSB, t. 16, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 86.

⁹¹ O aktywności parlamentarnej D. Mioduskiego zob. R. Łaszewski, *Mioduski Damazy h. Radwan (ok. 1739–1806)*, w: PSB, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 325; D. Kwiatkowski, *Aktywność polityczna szlachty dobrzyńskiej na arenie sejmikowej w latach 1764–1793*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 18, 2003, s. 20–22 i 31; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 580–583, 594–596, 600–602 i 611–613.

⁹² *Dyaryusz Seymu...*, s. 402; W. Szczygielski, *Nakwaski Cyprian h. Prus II (1748–1822)*, w: PSB, t. 22, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 479.

Po dyskusji odczytano projekt w nowej wersji. Opuszczono fragment o powołaniu adiutantów w dywizjach. Pominęto punkt dotyczący poruczników pełniących funkcję majorów w brygadach kawalerii. Sprecyzowano, w których jednostkach litewskich należy zrównać świadczenia dla oficerów i gemejnow z płacami koronnymi⁹³. Nie zakończyło to sporów o kształt ustawy. Ostatecznie dworowi udało się uwzględnić passus dotyczący utworzenia na przyszłym sejmie dwóch batalionów w twierdzy kamienieckiej, a także zrównania pensji oficerów kawalerii narodowej w Koronie i na Litwie, do czego przyczyniła się nieustępliwa postawa K. Ponińskiego⁹⁴. Na sesji 5 listopada 1780 r. projekt przyjęto jednogłośnie (osobno zdecydowano dwa jego pierwsze punkty)⁹⁵.

W ostatniej fazie debaty nad ustawą *Wojsko* doszło do dyskusji na temat stroju w kawalerii narodowej. Podczaszy i poseł grodzieński (z powiatu zdominowanego przez regalistów⁹⁶) Ignacy Daszkiewicz domagał się „[...] ażeby komendanci brygad kawalerii narodowej, to jest brygadierowie i vicebrygadierowie za niedziel sześć od daty niniejszego prawa wszyscy ubiór polski na siebie wzięli z ogolonemi głowami”⁹⁷. Dodatek podchwycili inni regaliści. Poseł sochaczewski R. Lasocki żądał rozciągnięcia nakazu na rotmistrzów i wszystkich oficerów kawalerii narodowej. Wspomniał także hetmanów, wyrażając nadzieję, że nie trzeba będzie ich przekonywać do „przebrania się w suknie narodowe”. Poseł lubelski Michał Granowski, wpływowy regalista, żądał, by „hetmani suknię polską na siebie wdzieli”⁹⁸. Zastrzeżenia wnosili przedstawiciele opozycji magnackiej. W. Suchodolski, poseł chełmski, mówił: „Sukni krótkość lub długość nic nie stanowi”⁹⁹. M. Zielonka, poseł kijowski,

⁹³ *Dyaryusz Seymu...*, s. 402–403.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 404–405 i 408. Zob. VL, t. 8, konstytucja *Wojsko*, s. 585. W skład nowych batalionów miało wejść 200 ludzi powołanych do służby w czasie ostatnich dwóch lat oraz 200, których miano „erygować” w kolejnym dwuleciu.

⁹⁵ *Dyaryusz Seymu...*, s. 403–409 i 417; *Wojsko*, AGAD, APPot., 313, t. 10, projekt ustawy z adnotacjami „unanimitate ugodzony” (izba poselska), „przyjęty unanimitate w senacie” oraz podpisami marszałka sejmu, marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego i delegowanych do konstytucji z senatu. Osobne podpisy są dla punktów pierwszego, drugiego oraz pozostałej części konstytucji, s. 234–238.

⁹⁶ Kościalkowski, *op.cit.*, t. 1, s. 117–118; W. Filipczak, *Ekonomie litewskie w polityce sejmikowej Stanisława Augusta po upadku Antoniego Tyzenhauza (1780–1783)*, PNH, r. 5, 2006, nr 1, s. 248 i 256.

⁹⁷ *Dyaryusz Seymu...*, s. 405–406.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 406. Na temat roli starosty tarnogórskiego M. Granowskiego jako jednego z liderów regalistów w województwie lubelskim zob. korespondencja M. Granowskiego z VII i VIII 1780 r., B Czart., 663, s. 197–200, 203–208 i 211–219. Zob. też: Bednaruk, *op.cit.*, s. 176; Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 59 i 104.

⁹⁹ *Dyaryusz Seymu...*, s. 406. Na temat W. Suchodolskiego zob. Podgórzak, *op.cit.*, s. 304.

stwierdził, że hetmani, „rządząc obiema authoramentami, mogą sukni obudwóch authoramentów używać”¹⁰⁰. Poseł gnieźnieński C. Sokolnicki (regalista) uważał, że kwestia „strojów militarnych” powinna pozostać w gestii Departamentu Wojskowego. Ostatecznie dodatek I. Daszkiewicza przyjęto w kształcie zbliżonym do pierwotnego¹⁰¹. Sytuacja wyglądała odwrotnie niż w 1786 r., kiedy opozycja magnacka próbowała wykorzystać nastroje szlachty niechętne wpływom cudzoziemskim w armii do celów politycznych, dyskredytowania swoich przeciwników¹⁰². Na sesji 6 listopada 1780 r., po dość krótkiej debacie, przyjęto w rozszerzonej wersji projekt *Szkoła Rycerska*¹⁰³.

Debata nad obronnością kraju na sejmie w 1780 r. pokazuje, że na kilka lat przed wydarzeniami z okresu 1784–1786, które analizował E. Rostworowski¹⁰⁴, dwór preferujący tradycję autoramentu cudzoziemskiego musiał poczynić ustępstwa na rzecz kawalerii narodowej. Zdecydowały o tym naciski większości posłów (także regalistów) przywiązanych do tej formacji, popieranej ze względu na szlachecki interes stanowy.

¹⁰⁰ *Dyaryusz Seymu...*, s. 407.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 407–408.

¹⁰² Zob. W. Filipczak, *Rola spraw wojskowo-skarbowych w walce politycznej na sejmie 1786 roku*, AUL FH, z. 49, 1993, s. 53–55; Danilczyk, *W kręgu afery...*, s. 166–169.

¹⁰³ *Dyaryusz Seymu...*, s. 419–422.

¹⁰⁴ Rostworowski, *Sprawa aukcji ...*, s. 136–160.

Witold Filipczak

THE ARMY AND THE DEFENCE OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH AT THE SEJM OF 1780

Abstract

The Sejm of 1780 stands out when compared to other sessions held in the years 1778–1782 because of the extended debate about military matters. The subject of the military appeared for the first time during discussions about parliamentary control over the Military Department of the Permanent Council. The king's planned changes to the army were indicated in the 'proposals for the throne', and detailed in the plans prepared by the Military Department. They were not well-received in the Chamber of Deputies. Many parliamentarians who were politically connected with the regalist party also took a critical stance. The law on the Army passed by the Sejm contained many changes in relation to the draft submitted by the Permanent Council. The court, which preferred a traditional army with foreign contingents, had to make concessions in favour of the national cavalry because of its popularity among the *szlachta*.